

Prawna ochrona ludzi starych – wybrane aspekty

Streszczenie

Problem przemocy wobec ludzi starych należy rozpatrywać wieloaspektowo. Istotne jest, by przemoc analizować na płaszczyźnie indywidualnej, społecznej, psychologicznej, medycznej i prawnej.

Prezentowane opracowanie skupia się na prawnych aspektach przemocy wobec najstarszego pokolenia w Polsce. W artykule omówione zostały wybrane akty prawa międzynarodowego o zasięgu globalnym i regionalnym oraz akty prawa krajowego w zakresie prawnej ochrony seniorów.

Wydaje się, że ludzie starszy winni podlegać szerszej ochronie prawnej, uwzględniającej ich wiek i związaną z tym słabszą kondycję biologiczną, fizyczną, psychiczną i społeczną. Interpretacja regulacji prawnych wskazuje jednak, iż nie często mamy do czynienia z sytuacją wyodrębniania najstarszych jako szczególnej grupy osób w różnych ustawodawstwach.

Summary

Problem of violence towards older people should be considered as multistage process. Essential is to analyze violence up to individual person - especially in social, psychological, medical and legal aspects.

Presented work concentrates on legal aspects of violence towards the oldest generation in Poland. This article shows selected aspects of international law in the global and regional range as well as acts of national range, which concerns on the old men's protection.

It seems that people in advanced age should have wider legal protection, which takes into account their age and is connected with their weaker biological, physical, psychological and social condition. Interpretation of legal regulation shows however that not very often there is a situation which distinguishes the oldest people as a special group in different legislations.

1. Wstęp

Przystępując do opracowywania analizowanej problematyki założono, że ludzie starzy, będący częścią społeczeństwa, mają zagwarantowaną ochronę prawną w analogicznym zakresie, jak pozostali jego członkowie. Należało jednak sprawdzić, czy ze względu na wiek i związaną z tym słabszą kondycją biologiczną, fizyczną, psychiczną i społeczną (Błachut, Gaberle, Krajewski 1999) podlegają oni szerszej ochronie, uwzględniającej ich sytuację. W tym celu poddano krótkiej analizie wybrane akty prawa międzynarodowego o zasięgu globalnym (przyjęte przez ONZ) i regionalnym (przyjęte przez organizacje europejskie) oraz akty prawa krajowego (Konstytucja RP i niektóre ustawy). Ponieważ regulacje te posługują się różnym nazewnictwem w stosunku do ludzi starych, dlatego też przy omawianiu tych aktów zostało ono utrzymane.

2. Akty prawa międzynarodowego

Pierwszym dokumentem międzynarodowym, uchwalonym przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), dotyczącym ochrony praw człowieka, była Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (Paryż, 1948 r.), której postanowienia podkreślały przyrodzoną godność człowieka oraz równość i niezbywalność jego praw (m.in. prawo do życia, wolności, bezpieczeństwa, własności, wolności sumienia i wyznania, prawo do sądu). Przewidywała ona zakaz dyskryminacji kogokolwiek ze względu na: rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, poglądy polityczne itd. Wprawdzie nie wymieniono w niej dosłownie kategorii podeszłego wieku, jako kryterium podlegania szczególnej ochronie, ale ze względu na uniwersalność postanowień odnoszących się do każdego człowieka należy uznać, że dotyczyły też ludzi starych.

Deklaracja w momencie powstania była jedynie rezolucją, nie miała zatem charakteru wiążącego wszystkie państwa, ale stała się podstawą do stworzenia obowiązujących aktów prawnych w zakresie ochrony praw człowieka. Na jej bazie uchwalono Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka, które jako umowy międzynarodowe obowiązywały wszystkie ich strony.

Mowa tu o Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz o Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (Nowy Jork, 1966 r.). Uznawały one również przyrodzoną godność człowieka, równość i niezbywalność praw wszystkich ludzi. Analogicznie jak Deklaracja, zakazywały dyskryminacji z ww. powodów, a także gwarantowały prawo do pracy, zabezpieczenia społecznego (ubezpieczenia społecznego), ochronę i pomoc rodzinie (zwłaszcza matkom i dzieciom), ochronę zdrowia fizycznego i psychicznego (zapewnienie pomocy i opieki lekarskiej na wypadek choroby), prawo do nauki

i udziału w życiu kulturalnym, wolność sumienia i wyznania, równość wobec prawa. Ponownie należy zauważyć, że w żadnym postanowieniu nie zagwarantowano w sposób szczególny ochrony prawnej ludziom starym.

Trzeba jednak przyznać, że na przestrzeni lat ONZ dostrzegała problem ludzi starych (nazywając ich seniorami). Podejmowała rezolucje, które miały na celu przygotowywanie i opracowywanie polityki i programów dotyczących zjawisk starzenia się ludności, czego przykładem była np. Rezolucja 46/91. Miała ona duże znaczenie, bowiem zawierała konkretne Zasady działania na rzecz osób starszych, zawarte pod hasłem: „Dodać życia do lat, które zostały dodane do życia”. Wskazano w nich, że należy stworzyć osobom starszym, które przejawiają chęć i zdolności, warunki do uczestnictwa w bieżącym życiu społecznym. W 18 zasadach zachęcano rządy krajów do:

- dbałości o niezależność osób starszych, którym należało zagwarantować dostęp do odpowiednich zasobów żywności i wody, schronienia, odzieży i opieki lekarskiej poprzez zabezpieczenie dochodów, wsparcie ze strony rodziny i społeczności oraz formy samopomocy; możliwość znalezienia zatrudnienia lub innych form zarobkowania; możliwość uczestnictwa w decydowaniu o terminie i tempie rezygnacji z pracy; możliwość korzystania z właściwych programów edukacyjnych i szkoleniowych; możliwość życia w warunkach, które zapewniają bezpieczeństwo i które można dostosować do indywidualnych preferencji i zmiennego poziomu psychofizycznej sprawności; możliwość zamieszkiwania w domu tak długo, jak jest to możliwe;

- dbałości o uczestnictwo ludzi starych w życiu społecznym poprzez utrzymywanie więzi ze społeczeństwem, branie aktywnego udziału w formułowaniu i realizacji programów mających bezpośredni wpływ na ich warunki bytowe; poszukiwanie i korzystanie z form służby na rzecz swoich społeczności oraz zapewnienie możliwości pracy w charakterze wolontariuszy na stanowiskach zgodnych z ich zainteresowaniami i możliwościami; możliwość zakładania ruchów lub stowarzyszeń osób starszych;

- zagwarantowania opieki ludziom starszym poprzez troskę ze strony rodzin i społeczności oraz ochronę zgodną z systemem kulturowych wartości poszczególnych narodów; dostęp do opieki medycznej, służącej utrzymaniu lub odzyskaniu optymalnego poziomu fizycznej, umysłowej i emocjonalnej aktywności, jak również zapobieganiu chorobom lub opóźnianiu ich nadejścia; dostęp do usług socjalnych i prawnych dla wzmocnienia swojej autonomiczności, ochrony i opieki; możliwość korzystania z właściwych form opieki instytucjonalnej, zapewniającej ochronę, rehabilitację oraz społeczną i umysłową aktywizację w humanitarnym i bezpiecznym środowisku; możliwość korzystania z praw człowieka i podstawowych swobód w trakcie przebywania w instytucjach zapewniających schronienie, opiekę lub po-

moc medyczną, włączając w to pełne poszanowanie ich godności, przekonań, potrzeb i prywatności, a także prawa do decydowania o formie opieki i jakości życia;

– umożliwienia ludziom starszym samorealizacji poprzez stworzenie warunków pełnego rozwoju ich potencjału oraz dostęp do edukacyjnych, kulturalnych, duchowych i rekreacyjnych zasobów społeczeństw;

– dbałości o godność ludzi starszych poprzez stworzenie im możliwości życia godnego, bezpiecznego i wolnego od wyzysku i fizycznej lub umysłowej przemocy oraz godnego traktowania, niezależnie od wieku, płci, rasowego lub etnicznego pochodzenia, ułomności lub innej cechy, a także szacunku bez względu na ich ekonomiczną przydatność.

Należy ponownie zauważyć, że powyższa regulacja nie miała charakteru wiążącego wszystkie państwa, a stanowiła jedynie zachętę dla wszystkich państw do włączenia tych zasad do ogólnokrajowych programów. W Zasadach tych w sposób wyrazisty wskazano na możliwości wykorzystania aktywności ludzi starych, warunki udzielania im pomocy i dbałości o ich godność.

ONZ widzi również problem przemocy wobec ludzi starych w starzejącym się świecie. Wagę problemu zapobiegania temu zjawisku podkreślono też w przyjętym przez wszystkie kraje ONZ w kwietniu 2002 roku w Madrycie dokumencie pod nazwą United Nation International Plan of Action. Wskazano w nim, że ochrona osób tej kategorii wiekowej należy do uniwersalnych praw człowieka.

Na forum europejskim również podejmowano inicjatywy zmierzające do skutecznego zagwarantowania ochrony praw człowieka. Ważną umowę międzynarodową w tym zakresie stanowiła Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, zwana Europejską Konwencją Praw Człowieka (Rzym, 1950 r.), uzupełniona kilkoma protokołami dodatkowymi. Zawierała ona następujący katalog praw i wolności:

- prawo do życia;
- zakaz tortur;
- zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej;
- prawo do wolności i bezpieczeństwa;
- prawo do rzetelnego procesu;
- zakaz karania bez ustawy;
- poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego;
- wolność myśli, sumienia i wyznania;
- wolność słowa;
- wolność zrzeszania się i stowarzyszania;
- prawo do zawarcia związku małżeńskiego;
- prawo do skutecznego środka odwoławczego;

- zakaz dyskryminacji.

W protokołach dodatkowych zagwarantowano też m.in.: ochronę własności prywatnej, prawo do nauki, prawo swobodnego poruszania się, prawo do odwołania w sprawach karnych, ogólny zakaz dyskryminacji.

Na mocy tego dokumentu powołano Europejski Trybunał Praw Człowieka, do którego skargi mogą składać także osoby indywidualne.

Prawa ekonomiczne i społeczne, zawarte w powyższej Konwencji, sprecyzowano i zawarto w Europejskiej Karcie Społecznej, która obowiązuje od 1965 roku. Do roku 1992 nie zawierała ona szczególnych rozwiązań dotyczących ludzi starych. Owszem, gwarantowała wszystkim prawo do zabezpieczenia socjalnego, pomocy medycznej i socjalnej, prawo rodziny do ochrony. Dopiero w 1992 roku w Protokole Dodatkowym zapisano prawo do ochrony socjalnej osób w podeszłym wieku.

W art. 4 tego Protokołu wskazano na potrzebę traktowania ludzi w podeszłym wieku (bo tak ich nazwano) jako pełnoprawnych członków społeczeństwa. W związku z tym, nałożono na państwa obowiązek stworzenia odpowiednich warunków do godziwej egzystencji i umożliwienia im aktywnego udziału w życiu publicznym, społecznym i kulturalnym. Zobowiązano do informowania o usługach i ułatwieniach dostępnych dla osób w podeszłym wieku. Nałożono obowiązek zapewnienia mieszkań dostosowanych do ich potrzeb i ich stanu zdrowia lub zapewnienia stosownych środków na adaptację ich mieszkań, do opieki medycznej i usług niezbędnych ze względu na ich stan. Zobowiązano też do zagwarantowania osobom w podeszłym wieku, przebywającym w domach opieki, stosownego wsparcia z równoczesnym poszanowaniem ich sfery prywatności oraz zagwarantowania im udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących warunków życia w takich instytucjach.

W ten sposób wskazano dziedziny życia, w których ludzie starzy mogli być niewłaściwie traktowani. „Między wierszami” wskazano na problem spychania takich osób na boczny tor życia społecznego, na zaniedbania w sferze ich egzystencji i w zakresie zapewnienia godnych warunków mieszkaniowych oraz zdrowotnych.

Kolejnym aktem o wymiarze europejskim był Europejski Kodeks Zabezpieczenia Społecznego z 1964 roku, zrewidowany w roku 1990. Zawierał on gwarancje głównie w zakresie opieki lekarskiej, świadczeń z tytułu zasiłków chorobowych, bezrobocia, wypadków przy pracy, świadczeń emerytalnych. Jeśli chodzi o świadczenia emerytalne, to w art. 26 zapisano, że wiek emerytalny nie może przekraczać 65. roku życia, chyba „że właściwe kryteria demograficzne, ekonomiczne i socjalne uzasadniają wyższą granicę wieku”. Przewidziano też możliwość obniżenia granicy wieku emerytalnego pod wskazanymi w tym Kodeksie warunkami. Zatem wiek emerytalny w pewnym sensie wyznaczył tu granicę wieku człowieka starego.

Należy stwierdzić, że dopiero wyżej wymienione dwa akty prawne po raz pierwszy w sposób wyrazisty odniosły się do problemów ludzi starych.

3. Akty prawa krajowego

Jak wiadomo, najważniejszym aktem prawa wewnętrznego w Polsce jest Konstytucja RP z 1997 roku (Dz. U. Nr 78, poz. 483). Gwarantuje ona wszystkim obywatelom niezbywalne i nienaruszalne prawa w zakresie:

- ochrony wolności (art. 31);
- równości wobec prawa i zakaz dyskryminacji (art. 32);
- ochrony życia rodzinnego, prywatnego i czci (art. 47);
- prawa do zabezpieczenia społecznego po osiągnięciu wieku emerytalnego (art. 67);
- prawa do ochrony zdrowia, w tym osobom w podeszłym wieku (art. 68).

Postanowienia Konstytucji pozostają zatem w zgodzie z aktami prawa międzynarodowego, przewidując gwarancję ochrony podstawowych praw człowieka i obywatela. Jednakże, w zakresie szczegółowych regulacji, dotyczących gwarancji praw zawartych w Konstytucji, odsyła ona do poszczególnych dziedzin prawa. Dlatego w tym miejscu rozważań należy sprawdzić i ustalić zakres ochrony praw ludzi starych, przewidziany przez różnorodne gałęzie prawa.

Jako pierwsze zostaną omówione regulacje zawarte w prawie karnym. Ta dziedzina prawa z jednej strony chroni szereg dóbr (np. życie, zdrowie, wolność, mienie), a z drugiej wyraźnie określa czyny uznawane za przestępstwa, naruszenie których zagrożone jest karą. W tym miejscu warto podkreślić, że poszczególne dyscypliny nauki stosują różnorodne określenia na zachowania naruszające dobra ludzi starych takie, jak: nadużycia, krzywdzenie, zaniedbanie. Prawo karne, a dokładniej Kodeks karny z 1997 roku (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), określa je po prostu przestępstwami (czyli czynami zabronionymi przez prawo, zawinionymi przez sprawcę, zagrożonymi karą, czynami o dużej szkodliwości społecznej). Na potrzeby niniejszego opracowania wybrano tylko niektóre z nich, ze wskazaniem ich najważniejszych znamion w odniesieniu do ludzi starych (przy komentowaniu tych przestępstw wykorzystano następujące publikacje: Góral 1998; Górniok i in. 2005). Zaliczono do nich:

– zabójstwo (art. 148 § 1) – przestępstwo polegające na pozbawieniu życia człowieka, zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karą 25 lat pozbawienia wolności albo karą dożywotniego pozbawienia wolności. Może ono być popełnione przez działanie (np. użycie jakiegoś narzędzia) lub przez zaniechanie (np. niepodanie przez opiekuna lub pielęgniarkę leków niezbędnych do życia lub jedzenia). Ta druga sytuacja może częściej mieć miejsce wobec ludzi starych;

– zabójstwo pod wpływem silnego wzburzenia (art. 148 § 4) – przestępstwo polegające na zabicu człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, za co grozi kara pozbawienia wolności od roku do lat 10. Ludzie

starzy stają się ofiarami tego przestępstwa najczęściej podczas kłótni rodzinnych, gdy np. wybuch gniewu powoduje, że emocje biorą górę nad rozumem. Ofiara traci życie w wyniku nagłej, gwałtownej reakcji sprawcy na jakąś sytuację. Może się też ona sama do tego przyczynić, poprzez wywoływanie i gromadzenie negatywnych emocji u przyszłego sprawcy;

– eutanazja (art. 150) – przestępstwo polegające na zabiciu człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego, zagrożone karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Ludzie starzy stają się ofiarami tego przestępstwa ze względu na swój stan zdrowotny, będący często wynikiem błagania o ukrócenie bólu i szybką śmierć. Umierają oni poprzez odłączenie ich od urządzeń podtrzymujących przy życiu, przez podanie śmiertelnego zastrzyku lub tabletek. Pomimo ich zgody na śmierć (dokładnie żądania) osoby tego dokonujące, najczęściej najbliżsi lub lekarze, ponoszą odpowiedzialność karną;

– powodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156) – przestępstwo polegające na powodowaniu ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w postaci:

- 1) pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia;
- 2) innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej lub znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli następstwem czynu jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12;

– pobicie (art. 158) – przestępstwo polegające na braniu udziału w bójce lub pobiciu, w którym naraża się człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo nastąpienie skutku określonego w powyżej wymienionym przestępstwie. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli następstwem bójki lub pobicia jest ciężki uszczerbek na zdrowiu człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Jeżeli następstwem bójki lub pobicia jest śmierć człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Osoby stare łatwo stają się ofiarami pobić, czyli czynnej napaści na jedną osobę przez dwie lub więcej osób. Sprawcy dokonują jej poprzez kopanie, bicie, używanie np. noży, kamieni, siekier. Przewaga osób atakujących powoduje, że człowiek stary nie ma sił się bronić;

– narażenie na niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia (art. 160) – przestępstwo polegające na narażeniu człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli na sprawcy ciąży obowiązek opieki nad osobą narażoną na

niebezpieczeństwo, podlega on karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli sprawca czynu określonego powyżej działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Osoby stare mogą stać się ofiarą tego przestępstwa np. poprzez nienależyte sprawowanie opieki nad nimi lub przechowywanie leków i środków trujących w tej samej szafce;

– nieudzielenie pomocy w niebezpieczeństwie (art. 162) – przestępstwo polegające na tym, że człowiekowi znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu nie udziela się pomocy, mogąc jej udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Nie popełnia przestępstwa, kto nie udziela pomocy, do której jest konieczne poddanie się zabiegowi lekarskiemu albo w warunkach, w których możliwa jest niezwłoczna pomoc ze strony instytucji lub osoby do tego powołanej. Ludzie starzy stają się ofiarami tego przestępstwa najczęściej wówczas, gdy w wyniku odniesionych obrażeń, np. po wypadku lub pobiciu, nie zostanie udzielona im pomoc. Do takiej pomocy zobowiązany jest każdy (po spełnieniu kilku warunków wymienionych w przepisie), a przede wszystkim: lekarz, ratownik, strażak;

– pozbawienie wolności (art. 189) – przestępstwo polegające na bezprawnym pozbawieniu człowieka wolności. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli pozbawienie wolności trwało dłużej niż 7 dni lub łączyło się ze szczególnym udręczeniem, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Ludzie starzy stają się ofiarami tego przestępstwa najczęściej w wyniku konfliktów rodzinnych, w efekcie których zamykani są w domu, komórce, przywiązywani do mebli, związywani. Pozbawia się ich w ten sposób prawa do swobodnego przemieszczania się i dobrowolnego decydowania o sobie;

– groźba karalna (art. 190) – przestępstwo polegające na groźeniu innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona. Sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Ściganie tego przestępstwa następuje na wniosek pokrzywdzonego. Ludzi starych łatwo jest zastraszyć poprzez groźby wyrzucenia z domu, pozbawienia pieniędzy lub życia. Groźby mogą zatem dotyczyć zarówno ich samych, jak i ich mienia. Naruszają wolność w sferze psychicznej, wolność od obaw;

– zmuszanie do określonego zachowania (art. 191) – przestępstwo polegające na stosowaniu przemocy wobec osoby lub groźby bezprawnej w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Ludzi starych zmusza się do określonego zachowania, niezgodnego z ich wolą, wymienionymi w przepisie sposobami. Cho-

dzi o oddziaływanie na wolność, swobodę osoby starej poprzez uniemożliwianie korzystania z jej uprawnień, np. ograniczanie dostępu do wody, prądu, gazu oraz szantażowanie;

– wykorzystanie seksualne osoby bezradnej lub niepoczytalnej (art. 198) – przestępstwo polegające na wykorzystaniu bezradności innej osoby lub wynikającej z upośledzenia umysłowego albo choroby psychicznej braku zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem i na doprowadzeniu jej do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Osoby stare stają się ofiarami tego przestępstwa ze względu na swą bezradność (np. spowodowaną niepełnosprawnością, paraliżem, osłabieniem fizycznym) lub niepoczytalność (spowodowaną głównie chorobą psychiczną, upośledzeniem umysłowym). Ich zgoda na stosunek seksualny nie ma żadnego znaczenia dla odpowiedzialności sprawcy, będzie on ponosił odpowiedzialność na normalnych zasadach. Ludzie starzy stają się ofiarami tego przestępstwa najczęściej w domach pomocy społecznej, szpitalach psychiatrycznych, hospicjach;

– seksualne wykorzystanie zależności (art. 199) – przestępstwo polegające na nadużyciu stosunku zależności lub wykorzystaniu krytycznego położenia, w celu doprowadzenia innej osoby do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Ludzie starzy stają się ofiarami tego przestępstwa ze względu na krytyczne położenie, wynikające z ich trudnej sytuacji osobistej i ekonomicznej (np. brak osób najbliższych, brak środków do życia, nieznaczące dochody). Zgoda ofiary na stosunek seksualny nie ma żadnego znaczenia, gdyż sprawca ponosi odpowiedzialność karną;

– znęcanie się (art. 207) – przestępstwo polegające na znęcaniu się fizycznym lub psychicznym nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli czyn połączony jest ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli następstwem czynu jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. Ludzie starzy stają się ofiarą tego przestępstwa ze względu na stosunek łączący ich ze sprawcą. Są oni najczęściej osobami najbliższymi dla sprawcy (małżonkowie, rodzice, dziadkowie) lub osobami pozostającymi w stosunku zależności od sprawcy (ze względu na obawę utraty środków utrzymania, mieszkania) lub osobami bezradnymi (ze względu na wiek, kalectwo, wymóg opieki lub pomocy);

– niealimentacja (art. 209) – przestępstwo polegające na uporczywym uchylaniu się od wykonania ciężącego na osobie z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i przez to narażaniu jej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu opieki społecznej lub właściwej instytucji. Jeżeli pokrzywdzonemu przyznano świadczenie z funduszu alimentacyjnego, ściganie odbywa się z urzędu. Osoby stare stają się ofiarami tego przestępstwa poprzez fakt niepłacenia alimentów na ich rzecz przez osoby najbliższe (np. dzieci, wnuki). Pozbawia się ich w ten sposób środków do życia;

– porzucenie osoby nieporadnej (art. 210) – przestępstwo polegające na porzuceniu, wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Osoby stare stają się ofiarami tego przestępstwa z powodu swej nieporadności z uwagi na ich stan psychiczny (tj. wymagają opieki lub pomocy ze względu na kalectwo, chorobę). Zostają opuszczone, pozostawione bez opieki innych osób lub instytucji;

– naruszenie nietykalności (art. 217) – przestępstwo polegające na uderzeniu człowieka lub w inny sposób naruszeniu jego nietykalności cielesnej. Sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego. Osoby stare mogą stać się ofiarą tego przestępstwa najczęściej podczas awantur domowych, konfliktów rodzinnych. Polega ono na kopaniu, popychaniu, ciągnięciu za włosy, pluciu w twarz, uderzaniu, najczęściej ręką. Z reguły nie pozostawia ono śladów na ciele lub jedynie nieznaczne;

– kradzież (art. 278) – przestępstwo polegające na zabraniu w celu przywłaszczenia cudzej rzeczy ruchomej. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jeżeli kradzież popełniono na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego. Ze względu na wiek lub kalectwo ludzie starzy łatwo stają się ofiarami kradzieży, najczęściej torebki, pieniędzy, walizki;

– rozbój (art. 280), kradzież rozbójnicza (art. 281), wymuszenie rozbójnicze (art. 282) – przestępstwa polegające na rozbójniczym zawładnięciu cudzą rzeczą. Przestępstwo rozbójstwa polega na kradzieży, przy użyciu przemocy wobec osoby lub groźby natychmiastowego jej użycia albo poprzez doprowadzenie człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. Jeżeli sprawca rozbójstwa posługuje się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działał w inny sposób, bezpośrednio zagrażający życiu lub wspólnie z inną osobą, któ-

ra posługuje się taką bronią, przedmiotem, środkiem lub sposobem, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. Kradzież rozbójnicza polega na działaniu w celu utrzymania się w posiadaniu zabranej rzeczy, bezpośrednio po dokonaniu kradzieży, używając przemocy wobec osoby lub groźby natychmiastowego jej użycia albo doprowadzeniu człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Wymuszenie rozbójnicze polega na działaniu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie i doprowadzeniu innej osoby do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania działalności gospodarczej. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Osoby stare mogą stać się ofiarami tych przestępstw ze względu na sposób działania sprawców, polegający na używaniu siły fizycznej, groźby jej zastosowania, doprowadzenia do stanu bezbronności (związanie lub podanie leków, zabranie kul kalece), doprowadzenie do stanu nieprzytomności (odurzenie alkoholem, narkotykami). Są to sposoby skuteczne wobec osób słabszych fizycznie;

– oszustwo (art. 286) – przestępstwo polegające na działaniu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej i doprowadzeniu innej osoby do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskaniu błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania. Sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Jeżeli czyn popełniono na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego. Osoby stare stają się ofiarą tego przestępstwa poprzez wprowadzenie jej w błąd (np. sprzedaż zwykłego metalu jako złota), wyzyskanie błędu (np. utwierdzenie w błędnym przekonaniu, że oferowany metal jest złotem).

Jak wynika z powyższych analiz, osoby stare stają się ofiarami przestępstw, które naruszają ich podstawowe dobra: życie, zdrowie, wolność, rodzinę, cześć, nietykalność cielesną, mienie. Należy zauważyć, że nigdzie w przepisach kodeksu karnego ludzie starzy nie stanowią wyodrębnionego przedmiotu ochrony karnoprawnej. „Ukrywają” się zatem pod określeniami: osoba najbliższa (przy znęcaniu się), bezradna (przy wykorzystywaniu seksualnym), osoba pozostająca pod opieką lub w stosunku zależności (przy znęcaniu).

Ze względu na możliwość popełnienia przez osoby stare przestępstwa, warto wspomnieć, jak wygląda kwestia ich odpowiedzialności karnej. Chodzi o ustalenie czy i na jakich zasadach mogą one odpowiadać za popełnienie przestępstwa. Otóż, kodeks karny nie zawiera szczególnych rozwiązań dotyczących karania i wykonywania kary wobec nich. Wprawdzie art. 53 kk § 2 kk stanowi o obowiązku uwzględniania przez sąd przy wymiarze kary „właściwości i warunków osobistych sprawcy”, ale nie zalicza do nich podeszłego wieku. Kodeks nie wyznaczył też górnych

granic odpowiedzialności karnej. Osoby stare mogą zatem odpowiadać w każdym wieku.

Podobnie kodeks karny wykonawczy z 1997 roku (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.) nie zawiera szczególnych regulacji dotyczących wykonywania kary wobec omawianej kategorii sprawców. Podlegają oni zatem takim samym przepisom, jak pozostali osadzeni. Przykładem tego może być fakt skazania i odbywania kary przez ponad osiemdziesięcioletniego byłego funkcjonariusza UB – ppłk. A. Humera.

Na podstawie kodeksu cywilnego z 1964 roku (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) zarówno ludzie starzy, jak i pozostali obywatele korzystają z ochrony dóbr osobistych takich, jak: zdrowie, wolność, cześć, wolność sumienia, ochrona nazwiska, wizerunku, tajemnicy korespondencji, nietykalności mieszkania (art. 23 kc). W wypadku naruszenia tych dóbr przysługuje im prawo do odszkodowania za krzywdy moralne i zadośćuczynienia za szkody materialne (art. 24 i 448 kc) przed sądem cywilnym. Na tej podstawie np. ofiary przemocy mogą domagać się pokrycia kosztów związanych z uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia (art. 444 § 1 kc). Kodeks cywilny chroni też interesy majątkowe spadkodawcy, często osoby starej. Art. 899 i art. 900 kc przewidują możliwość odwołania darowizny ze względu np. na niewdzięczność darczyńcy. Skutkuje to odzyskaniem prawa do mieszkania lub podarowanych pieniędzy.

W zakresie ochrony zdrowia przepisy art. 30 ustawy o zawodzie lekarza z 1996 roku (Dz. U. Nr 28, poz. 152 z późn. zm.) nakładają obowiązek udzielenia pomocy w każdym przypadku. Z kolei art. 19 ustawy o zakładach opieki zdrowotnej z 1991 roku (Dz. U. Nr 91, poz. 408 z późn. zm.) gwarantuje pacjentom m.in. prawo do informacji o swoim stanie zdrowia, do wyrażania zgody lub odmowy określonych świadczeń zdrowotnych, do opieki duszpasterskiej, kontaktu osobistego lub telefonicznego z osobami z zewnątrz, do umierania w godności i spokoju. W razie naruszenia tych praw można ich dochodzić sądownie w procesie cywilnym.

Osoby stare mogą zatem realizować swe roszczenia przed sądami karnymi, cywilnymi, administracyjnymi na zasadach ogólnych, bez szczególnego potraktowania ze względu na wiek.

4. Zakończenie

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że bardzo trudno jest ocenić zakres ochrony prawnej ludzi starych. Z pewnością ochrona ta, zwłaszcza od początku lat dziewięćdziesiątych, była przedmiotem regulacji prawnych, zarówno międzynarodowych, jak i krajowych. Najczęściej dotyczyła ona praw osobistych, politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych; z tym, że należy uznać, że regulacje te zbyt rzadko odnosiły się szczególnie do osób starych. Nie zawsze też

miały charakter wiążący dla wszystkich państw. Wskazywały raczej kierunki tworzenia programów i regulacji prawnych, ułatwiających funkcjonowanie ludzi starych w społeczeństwie.

Ponadto, w aktach prawnych widoczny jest brak jednolitego nazewnictwa osób starych, określanych seniorami, ludźmi w podeszłym wieku, starymi, starszymi. Świadczy to o niesystemowości i nieprzejrzystości norm prawnych wobec tej kategorii wiekowej. Może to rodzić trudności interpretacyjne przy nabywaniu przez nich różnych uprawnień.

Prawo polskie również nie uchroniło się od wskazywanych wyżej problemów. Należy przy tym stwierdzić, że ludzi starych traktuje ono na zasadzie równości, nie przewidując szczególnej ochrony. Myślę, że regulacje prawne powinny być bardziej ukierunkowane na ich potrzeby, zwłaszcza we współczesnym świecie, w którym rządzą silni i przebojowi młodzi ludzie.

Literatura:

1. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K.: (1999), Kryminologia. Gdańsk: Arche s.c.
2. Europejska Karta Społeczna, <http://www.mps.gov.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
3. Europejski Kodeks Zabezpieczenia Społecznego, <http://www.coe.org.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
4. Góral R.: (1998), Kodeks karny. Praktyczny komentarz. Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich.
5. Górniok O., Hoc S., Kalitowski M., Przyjemski S., Sienkiewicz Z., Szumski J., Tyszkiewicz L., Wąsek A.: (2005), Kodeks karny. Komentarz, t. 2, art. 117–363. Gdańsk: Arche s.c.
6. Kodeks cywilny z dnia 23.04.1964 r. (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.).
7. Kodeks karny wykonawczy z dnia 06.06.1997 r. (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).
8. Kodeks karny z dnia 06.06.1997 r. (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
9. Konstytucja RP z dnia 02.04.1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483).
10. Konwencja o ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, <http://www.mswia.gov.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
11. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, <http://www.mps.gov.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
12. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, <http://www.mps.gov.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
13. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, <http://www.ms.gov.pl> [data dostępu: 24 lipca 2007].
14. Rezolucja 46/91, <http://www.unic.un.org> [data dostępu: 24 lipca 2007].
15. United Nation International Plan of Action, <http://www.unecce.org> [data dostępu: 24 lipca 2007].
16. Ustawa o zakładach opieki zdrowotnej z dnia 30.08.1991 r. (Dz. U. Nr 91, poz. 408 z późn. zm.).
17. Ustawa o zawodzie lekarza z dnia 05.12.1996 r. (Dz. U. Nr 28, poz. 152 z późn. zm.).